Zbierka súdnych rozhodnutí

NÁVRHY GENERÁLNEHO ADVOKÁTA
MACIEJ SZPUNAR
prednesené 16. júla 2015 [1]

Vec C-74/14

„Eturas“ UAB,
„Freshtravel“ UAB,
„Neoturas“ UAB,
„AAA Wrislit“ UAB,
„Visveta“ UAB,
„Baltic Clipper“ UAB,
„Guliverio kelionės“ UAB,
„Baltic Tours Vilnius“ UAB,
„Kelionių laikas“ UAB,
„Vestekspress“ UAB,
„Daigera“ UAB,
„Ferona“ UAB,
„Kelionių akademija“ UAB,
„Travelonline Baltics“ UAB,
„Kelionių gurmanai“ UAB,
„Litamicus“ UAB,
„Megaturas“ UAB,
„TopTravel“ UAB,
„Zigzag Travel“ UAB,
„ZIP Travel“ UAB
proti
Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba

[návrh na začatie prejudiciálneho konania, ktorý podal Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (Litva)]

„Hospodárska súťaž — Článok 101 ods.1 ZFEÚ — Základné prvky zosúladeného postupu — Cestovné kancelárie používajúce spoločný elektronický rezervačný systém — Obmedzenie maximálnej výšky zliav dostupnej pre on-line rezervácie — Správa správcu systému oznamujúca dané obmedzenie — Zosúladený postup — Príčinná súvislosť medzi zosúladeným postupom a správaním na trhu — Dôkazné bremeno — Prezumpcia neviny“

I – Úvod

1. V často citovanej analýze „zosúladeného postupu“ v zmysle článku 101 ods. 1 ZFEÚ sudca Vesterdorf, vo funkcii generálneho advokáta, napísal: „Som presvedčený, že daný problém možno zhrnúť do jednej otázky: kedy dochádza k porušeniu práva?“ [2]

1 — Jazyk prednesu: angličtina.

2 — Pozri návrhy, ktoré predniesol generálny advokát Vesterdorf vo veci Rhône-Poulenc/Komisia (T-1/89, EU:T:1991:38, s. 939).

2. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (Najvyšší správny súd Litvy) predkladá podobnú otázku v súvislosti s napadnutím platnosti rozhodnutia prijatého vnútroštátnym orgánom pre hospodársku súťaž, v zmysle ktorého sa konštatuje, že viacero cestovných kancelárií koordinovalo výšku zliav uplatniteľných pre svojich klientov.

3. Osobitosť danej veci spočíva v tom, že dôkaz o zosúladení postupu sa týka najmä konania tretej osoby, majiteľa a správcu internetového rezervačného systému používaného dotknutými cestovnými kanceláriami, ktorý zaviedol technické obmedzenie výšky zliav a zaslal správu, ktorou toto obmedzenie oznámil. Vnútroštátny súd má pochybnosti, či tento dôkaz napĺňa mieru dokazovania, ktorá sa vyžaduje na preukázanie porušenia článku 101 ods. 1 ZFEÚ.

II – Skutkové okolnosti, konanie a prejudiciálne otázky

4. Spoločnosť „Eturas“ UAB je držiteľom výlučných práv k on-line cestovnému rezervačnému systému E-TURAS a zároveň je jeho správcom (ďalej len „systém E-TURAS“).

5. Tento systém je riadený jediným správcom a môže byť začlenený do jednotlivých webových stránok cestovných kancelárií, ktoré získali licenciu od spoločnosti Eturas. Štandardná zmluva o službách spoločnosti Eturas neobsahuje žiadne ustanovenia, ktoré by správcovi umožnili zmeniť stanovovanie cien služieb, ktoré poskytujú cestovné kancelárie používajúce daný systém.

6. V roku 2010 Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba (vnútroštátny orgán pre hospodársku súťaž v Litve, ďalej len „Rada pre hospodársku súťaž“) začala vyšetrovanie na základe informácie prijatej od jedného z užívateľov systému E-TURAS, ktorý uviedol, že cestovné kancelárie distribuujúce organizované zájazdy koordinovali medzi sebou zľavy, ktoré sa ponúkali spotrebiteľom nakupujúcim zájazdy on-line prostredníctvom systému E-TURAS.

7. Vyšetrovaním sa zistilo, že určitý čas pred údajným obmedzením riaditeľ spoločnosti Eturas poslal e-mail viacerým cestovným kanceláriám so žiadosťou, aby hlasovali o znížení sadzieb zliav zo 4 % na 1 % až 3 %. Hoci v spise existuje dôkaz, že jedna z cestovných kancelárií tento e-mail dostala, neexistuje žiadny dôkaz o tom, či ostatné cestovné kancelárie tento e-mail dostali alebo naň odpovedali.

8. Dňa 27. augusta 2009 o 12.20 hod. bolo v systéme E-TURAS nastavené technické obmedzenie, ktoré obmedzilo zľavy dostupné pre on-line rezervácie na 3 %.

9. Predchádzalo tomu nasledujúce systémové oznámenie (ďalej len „systémové oznámenie z 27. augusta 2009“), ktoré sa v ten istý deň v skoršom čase objavilo v poli „Informačné oznamy“:

„Po vyhodnotení vyjadrení, návrhov a prianí… vyjadrených cestovnými kanceláriami umožníme, aby sa on-line zľavy v rozmedzí od 0 % až 3 % určovali individuálne… V prípade cestovných kancelárií, ktoré ponúkali zľavy prevyšujúce 3 %, budú zľavy automaticky… znížené na 3 %. …“

10. Riaditeľ spoločnosti Eturas uviedol, že takéto oznámenie bolo zaslané všetkým cestovným kanceláriám používajúcim tento systém.

11. Možnosť ponúknuť ďalšie zľavy jednotlivým klientom (napríklad ponúknuť vernostný zľavový kód) nebola obmedzená.

12. Vyšetrovaním sa ďalej zistilo, že väčšina cestovných kancelárií, ktoré pred 27. augustom 2009 uplatňovali zľavu prevyšujúcu 3 %, po tomto dátume znížila zľavu na 3 %. Niekoľko cestovných kancelárií však ponúkalo nižšiu zľavu už pred 27. augustom 2009 a naďalej uplatňovalo rovnakú zľavu. Niektoré cestovné kancelárie služby prostredníctvom systému E-TURAS pred 27. augustom 2009 neponúkali. Niektoré ďalšie dotknuté cestovné kancelárie počas obdobia vyšetrovania nepredali prostredníctvom systému E-TURAS ani jeden zájazd.

13. Vo svojom rozhodnutí zo 7. júna 2012 Rada pre hospodársku súťaž konštatovala, že v období medzi 27. augustom 2009 a koncom marca 2010 sa 30 cestovných kancelárií, rovnako ako spoločnosť Eturas, podieľalo na postupe narúšajúcom hospodársku súťaž, a to vo vzťahu k zľavám, ktoré sa na rezervácie uplatňujú prostredníctvom systému E-TURAS.

14. Podľa tohto rozhodnutia sa porušovanie začalo v deň, keď sa v systéme E-TURAS objavilo oznámenie o znížení zliav a výška zliav bola obmedzená technickými prostriedkami. Cestovné kancelárie, ako obozretné hospodárske subjekty, mali mať k tomuto dátumu vedomosť o danom obmedzení.

15. Rada pre hospodársku súťaž uviedla, že cestovné kancelárie, ktoré počas príslušného obdobia používali systém E-TURAS a ktoré nevzniesli žiadne námietky, sú zodpovedné za dané porušenie. Tieto kancelárie mohli dôvodne predpokladať, že všetci ostatní užívatelia tohto systému tiež obmedzia svoje zľavy na maximálne 3 %. Vzájomne sa teda informovali o výške zliav, ktoré plánovali uplatniť v budúcnosti, a tým nepriamo, prostredníctvom implicitného alebo konkludentného súhlasu vyjadrili svoju spoločnú vôľu, pokiaľ ide o správanie na relevantnom trhu. Ďalej poznamenala, že takéto správanie zo strany cestovných kancelárií na relevantnom trhu sa musí považovať za správanie predstavujúce zosúladený postup. Rada pre hospodársku súťaž rozhodla, že hoci spoločnosť Eturas nebola aktívna na relevantnom trhu, zohrávala úlohu pri uľahčovaní porušenia.

16. Rada pre hospodársku súťaž preto rozhodla, že spoločnosť Eturas a dotknuté cestovné kancelárie porušili článok 101 ods. 1 ZFEÚ, ako aj § 5 Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas (zákon Litovskej republiky o hospodárskej súťaži) a uložila im pokuty. Cestovná kancelária, ktorá poskytla Rade pre hospodársku súťaž informácie o porušovaní, bola v rámci programu zhovievavosti od pokuty oslobodená.

17. Žalobkyne vo veci samej napadli rozhodnutie Rady pre hospodársku súťaž na Vilniaus apygardos administracinis teismas (Regionálny správny súd vo Vilniuse). Rozsudkom z 8. apríla 2013 tento súd žalobám sčasti vyhovel a znížil uložené pokuty.

18. Žalobkyne vo veci samej, ako aj Rada pre hospodársku súťaž podali odvolanie na Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.

19. Žalobkyne vo veci samej tvrdia, že sa nepodieľali na zosúladených postupoch v zmysle článku 101 ods. 1 ZFEÚ, ani v zmysle vnútroštátneho práva. Dotknuté cestovné kancelárie tvrdia, že ich úmysel znížiť uplatňované zľavy sa nepreukázal a že technické obmedzenie bolo jednostranným úkonom spoločnosti Eturas. Niektoré žalobkyne tvrdia, že systémové oznámenie nečítali. Vzhľadom na malý význam systému, keďže príjem zo zájazdov predávaných prostredníctvom systému E-TURAS predstavoval len malý zlomok z ich celkových tržieb (napríklad 0,12 %, 0,2 % alebo 0,0025 %), ho cestovné kancelárie nesledovali pozorne. Vysvetľujú, že predmetný systém používali z dôvodu pohodlia pre on-line predaj, absencie akýchkoľvek alternatívnych informačných systémov na trhu a vysokých nákladov na vývoj vlastných on-line systémov. Zľavy v zásade neboli obmedzené, pretože cestovné kancelárie si zachovali možnosť uplatňovania dodatočných vernostných zliav jednotlivým klientom.

20. Rada pre hospodársku súťaž tvrdí, že systém E-TURAS slúžil žalobkyniam ako nástroj na koordináciu ich činností a odstránil potrebu stretnutí, keďže podmienky používania systému E-TURAS im umožnili dosiahnuť „zhodu vôle“ o obmedzeniach zliav bez potreby priameho kontaktu. Nenamietanie proti obmedzeniam zliav prirovnáva k ich konkludentnému schváleniu. Systém E-TURAS fungoval podľa jednotných podmienok a bol ľahko rozpoznateľný na webových stránkach cestovných kancelárií, ktoré obsahovali informácie o uplatňovaných zľavách. Cestovné kancelárie nenamietali proti uloženým obmedzeniam a tým si dali navzájom najavo, že uplatňujú obmedzené zľavy, čím odstránili akúkoľvek neistotu, pokiaľ ide o výšku zliav. Žalobkyne mali byť obozretné a zodpovedné a nemohli ignorovať ani neprihliadať na oznámenia týkajúce sa postupov ovplyvňujúcich ich hospodárske činnosti.

21. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas má pochybnosti, pokiaľ ide o správny výklad článku 101 ods. 1 ZFEÚ, a najmä, pokiaľ ide o rozloženie dôkazného bremena na účely uplatnenia tohto ustanovenia.

22. Vnútroštátny súd uvádza, že tento aspekt je rozhodujúci pri preskúmavaní, či Rada pre hospodársku súťaž preukázala dostatočné skutočnosti na prijatie záveru, že došlo k porušeniu, a na určenie okamihu, od ktorého by sa malo trvanie porušenia počítať. Z odôvodnenia napadnutého rozhodnutia vyplýva, že pri zisťovaní porušenia sa Rada pre hospodársku súťaž opierala hlavne o systémové oznámenie z 27. augusta 2009. Rada pre hospodársku súťaž tak uplatnila domnienku, že cestovné kancelárie, ktoré dostali oznámenie, vedeli alebo mali vedieť o danom obmedzení.

23. Podľa vnútroštátneho súdu možno na jednej strane tvrdiť, že žalobkyne používali systém E-TURAS spoločne so svojimi konkurentmi, a preto mali konať so starostlivosťou a venovať pozornosť oznámeniam zaslaným prostredníctvom systému. Niektoré z nich vlastne priznali, že o obmedzení zliav vedeli a v praxi toto obmedzenie zohľadňovali. So zreteľom na latentnú povahu postupov narúšajúcich hospodársku súťaž by vzhľadom na všetky okolnosti prípadu bolo možné považovať dôkaz založený na systéme za dostatočný. Na druhej strane porušenia práva hospodárskej súťaže podliehajú prezumpcii neviny. V prejednávanej veci neexistuje žiadny dôkaz, že žalobkyne si systémové oznámenie skutočne prečítali a že si uvedomili, že predstavuje zosúladený postup narúšajúci hospodársku súťaž, ktorý zaviedli užívatelia systému.

24. Vnútroštátny súd chce preto zistiť, či samotné zaslanie systémového oznámenia o obmedzení zliav mohlo v rámci okolností prejednávanej veci predstavovať dôkaz, ktorý postačuje na potvrdenie alebo domnienku, že hospodárske subjekty, ktoré boli účastníkmi systému vedeli alebo museli vedieť o obmedzení zliav aj v prípade, keď niektorí z nich tvrdia, že o tomto obmedzení nemali žiadne vedomosti a že nezmenili skutočnú výšku zliav alebo v relevantnom čase nepredali prostredníctvom systému E-TURAS žiadne zájazdy.

25. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas v tejto súvislosti položil uznesením zo 17. januára 2014, ktoré bolo doručené Súdnemu dvoru 10. februára 2014, nasledujúce prejudiciálne otázky:

„1. Má sa článok 101 ods. 1 ZFEÚ vykladať v tom zmysle, že v situácii, keď sa hospodárske subjekty, ktoré sú účastníkmi spoločného elektronického informačného systému takého typu, aký je popísaný v tejto veci, a keď Rada pre hospodársku súťaž preukázala, že do tohto systému bolo zavedené systémové oznámenie o obmedzení zliav a technické obmedzenie pre stanovenie výšky zliav, je možné predpokladať, že tieto hospodárske subjekty mali vedomosť alebo mohli mať vedomosť o existencii tohto systémového oznámenia v elektronickom systéme a tým, že nenamietali proti uplatňovaniu takéhoto obmedzenia zliav, vyjadrili svoj konkludentný súhlas s obmedzením zliav z cien a z tohto dôvodu môžu zodpovedať za podieľanie sa na zosúladených postupoch podľa článku 101 ods. 1 ZFEÚ?

2. Ak je odpoveď na prvú otázku záporná, aké okolnosti treba vziať do úvahy pri určovaní toho, či sa hospodárske subjekty, ktoré sú účastníkmi spoločného elektronického informačného systému, za okolností, o aké ide vo veci samej, podieľali na zosúladených postupoch v zmysle článku 101 ods. 1 ZFEÚ?“

26. Písomné pripomienky v tomto konaní predložilo niekoľko žalobkýň vo veci samej,[3] litovská a rakúska vláda, ako aj Komisia. Niektoré zo žalobkýň vo veci samej,[4] Rada pre hospodársku súťaž, litovská vláda a Komisia predniesli svoje ústne vyjadrenia na pojednávaní 7. mája 2015.

III – Analýza

A – *Úvod*

27. Prejednávaná vec poskytuje Súdnemu dvoru vzácnu príležitosť vyložiť pojem zosúladený postup nezávisle od súvisiacich pojmov dohody alebo rozhodnutia združení podnikateľov.[5]

28. Na začiatok pripomeniem judikatúru Súdneho dvora týkajúcu sa zosúladených postupov.

29. Článok 101 ods. 1 ZFEÚ stanovuje, že ako nezlučiteľné so spoločným trhom sa zakazuje nasledujúce: všetky dohody medzi podnikateľmi, rozhodnutia združení podnikateľov a zosúladené postupy, ktoré môžu ovplyvniť obchod medzi členskými štátmi a ktoré majú za cieľ alebo následok vylučovanie, obmedzovanie alebo skresľovanie hospodárskej súťaže v rámci spoločného trhu.

30. Pojmy „dohoda“, „rozhodnutia združení podnikov“ a „zosúladený postup“ zahŕňajú, zo subjektívneho hľadiska, podoby zosúladeného konania, ktoré majú rovnakú podstatu a odlišujú sa len svojou intenzitou a formami, v ktorých sa prejavujú.[6]

31. Súdny dvor niekoľkokrát uviedol, že pojem zosúladený postup znamená formu koordinácie medzi podnikmi, ktorá hoci nedospela až k realizácii dohody v pravom zmysle slova, vedome nahrádza riziko hospodárskej súťaže praktickou spoluprácou medzi týmito podnikmi.[7]

32. Vzhľadom na kritériá koordinácie Súdny dvor uviedol, že pravidlá hospodárskej súťaže v Zmluve sú založené na predpoklade, že každý hospodársky subjekt si musí autonómne určiť politiku, ktorú na spoločnom trhu mieni sledovať. Táto požiadavka autonómie bráni akémukoľvek nadväzovaniu priameho alebo nepriameho kontaktu medzi hospodárskymi subjektmi, ktorý by mohol ovplyvniť konanie skutočného alebo potenciálneho konkurenta na trhu alebo odhaliť takému konkurentovi konanie, ktorého sa podnik sám rozhodol pridržať na trhu alebo konanie, ktoré plánuje podniknúť, pretože tieto kontakty môžu viesť k podmienkam hospodárskej súťaže nezodpovedajúcim obvyklým podmienkam predmetného trhu.[8]

3 — „AAA Wrislit“ UAB, „Visveta“ UAB, „Baltic Clipper“ UAB, „Guliverio kelionės“ UAB, „Baltic Tours Vilnius“ UAB, „Kelionių laikas“ UAB, „Vestekspress“ UAB, „Kelionių akademija“ UAB, „Travelonline Baltics“ UAB a „Megaturas“ UAB.

4 — „AAA Wrislit“ UAB, „Vestekspress“ UAB, „Kelionių akademija“ UAB, „Travelonline Baltics“ UAB, „Visveta“ UAB, „Baltic Clipper“ UAB, „Megaturas“ UAB a „Keliautojų klubas“ UAB.

5 — Pre viac informácií o predošlej takejto veci pozri rozsudok T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:343).

6 — Pozri rozsudok Komisia/Anic Partecipazioni (C-49/92 P, EU:C:1999:356, bod 131).

7 — Pozri rozsudky Suiker Unie a i./Komisia (40/73 až 48/73, 50/73, 54/73 až 56/73, 111/73, 113/73 a 114/73, EU:C:1975:174, bod 26) a Komisia/Anic Partecipazioni (C-49/92 P, EU:C:1999:356, bod 115).

8 — Pozri rozsudky Suiker Unie a i./Komisia (40/73 až 48/73, 50/73, 54/73 až 56/73, 111/73, 113/73 a 114/73, EU:C:1975:174, bod 174) a Komisia/Anic Partecipazioni (C-49/92 P, EU:C:1999:356, bod 117).

33. Podľa ustálenej judikatúry predstavuje zosúladený postup, okrem zosúladenia postupu medzi podnikmi, aj správanie na trhu v nadväznosti na tieto zosúladené postupy a vzťah príčiny a následku medzi nimi. Predpokladá sa, že s výhradou dôkazu o opaku zaťažujúceho hospodárske subjekty majúce záujem ho využiť, podniky podieľajúce sa na zosúladenom postupe a aktívne pôsobiace na trhu zohľadňujú pri určovaní svojho konania na tomto trhu informácie, ktoré si vymenili so svojimi konkurentmi, najmä v prípade, ak sa zosúlaďovanie uskutočňuje pravidelne počas dlhého obdobia (ďalej len „domnienka Anic“). [9]

34. Z judikatúry možno vyvodiť, že „domnienka Anic“, teda domnienka príčinnej súvislosti medzi zosúladeným postupom a správaním zúčastnených podnikov na trhu, sa môže uplatniť aj v prípade jedného kontaktu medzi konkurentmi. [10]

35. Ako Súdny dvor uviedol v rozsudku T-Mobile Netherlands a i., je to predmet zosúlaďovania, ako aj okolnosti vlastné trhu, ktoré určujú, s akou frekvenciou, v akých intervaloch a akým spôsobom musia konkurenti nadviazať vzájomný kontakt na to, aby dospeli k zosúladeniu svojho konania na trhu. Ak totiž dotknuté podniky vytvárajú dohodu so zložitým systémom o zosúladení postupov vo veľkom množstve aspektov ich konania na trhu, môžu mať potrebu pravidelných kontaktov v priebehu dlhého obdobia. Naopak, ak je zosúladenie jednorazové a týka sa jedinečnej harmonizácie konania na trhu pri izolovanom parametri hospodárskej súťaže, môže stačiť jediný kontakt na to, aby sa uskutočnil protisúťažný cieľ zamýšľaný dotknutými podnikmi. [11]

36. Okrem toho treba zdôrazniť, že tak, ako v prípade protisúťažnej dohody, je zbytočné zohľadňovať konkrétne následky zosúladeného postupu, pokiaľ sa preukáže, že cieľom tohto porušenia bolo vylučovanie, obmedzovanie alebo skresľovanie hospodárskej súťaže. [12]

B – *Výklad článku 101 ods. 1 ZFEÚ*

37. Dvoma otázkami, ktoré navrhujem preskúmať spoločne, sa vnútroštátny súd v podstate pýta, či sa má článok 101 ods. 1 ZFEÚ vykladať v tom zmysle, že pojem zosúladený postup sa vzťahuje na situáciu, keď sa niekoľko cestovných kancelárií zúčastňuje na spoločnom rezervačnom systéme a správca tohto systému zašle oznámenie, ktorým jeho užívateľov informuje o tom, že zľavy uplatniteľné pre klientov budú obmedzené na jednotnú maximálnu výšku, pričom za týmto oznámením nasleduje technické obmedzenie voľby stanovenia výšky zliav.

38. Vnútroštátny súd sa taktiež pýta, či, a ak áno, za akých okolností môžu byť cestovné kancelárie, ktoré sa dozvedia o tejto nedovolenej iniciatíve a ktoré naďalej používajú rezervačný systém, zodpovedné za porušenie článku 101 ods. 1 ZFEÚ.

39. Podľa ustálenej judikatúry [13] sa zosúladený postup skladá z troch základných prvkov: po prvé zosúladenie postupu medzi podnikmi, po druhé správanie na trhu a po tretie príčinná súvislosť medzi týmito dvoma prvkami.

40. Prejednávaná vec sa týka predovšetkým prvého z týchto prvkov, a to zosúladenia postupu medzi podnikmi.

9 — Pozri rozsudky Komisia/Anic Partecipazioni (C-49/92 P, EU:C:1999:356, body 118 a 121) a Hüls/Komisia (C-199/92 P, EU:C:1999:358, body 161 a 162).

10 — Pozri v tomto zmysle rozsudok T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:343, bod 59).

11 — Tamže, bod 60.

12 — Pozri rozsudky Consten a Grundig/Komisia (C-56/64 a C-58/64, EU:C:1966:41, s. 342), T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:343, bod 29) a Dole Food a Dole Fresh Fruit Europe/Komisia (C-286/13 P, EU:C:2015:184, bod 127).

13 — Pozri bod 33 týchto návrhov.

41. Za predpokladu, že sa preukáže zosúladenie postupu, by na základe skutkových okolností prejednávanej veci nemalo byť ťažké preukázať zostávajúce dva prvky, teda správanie na trhu a príčinnú súvislosť. V súlade s „domnienkou Anic“ možno skutočné správanie na trhu predpokladať, pokiaľ ide o tie podniky, ktoré sa podieľajú na zosúladených postupoch a ktoré zostávajú aktívne na trhu. Okrem toho v prejednávanej veci možno správanie na trhu vyvodiť zo skutočnosti, že obmedzenie výšky zliav sa realizovalo prostredníctvom technických prostriedkov, a preto sa automaticky uplatnilo vo vzťahu k všetkým cestovným kanceláriám, ktoré naďalej používali systém E-TURAS.

42. Poukazujem na skutočnosť, že otázky, ktoré položil vnútroštátny súd, sa netýkajú zodpovednosti samotnej spoločnosti Eturas ako sprostredkovateľa vzniku kartelu. Súdny dvor teda musí ešte rozhodnúť, či tretia osoba, ktorá nie je aktívna na relevantnom trhu, ale plní úlohu len ako sekretariát kartelu, môže niesť zodpovednosť za porušenie podľa článku 101 ods. 1 ZFEÚ. Túto otázku riešil nedávno vo veci AC Treuhand/Komisia generálny advokát Wahl, ktorý zastával názor, že článok 101 ods. 1 ZFEÚ sa nevzťahuje na zodpovednosť čisto poradenskej spoločnosti, ktorá nepôsobí na predmetnom trhu alebo na súvisiacom trhu.[14] Obmedzil by som sa na zistenie, že prejednávaná vec sa od uvedenej situácie odlišuje, pretože spoločnosť Eturas je zmluvným partnerom všetkých dotknutých cestovných kancelárií, s ktorými uzavrela licenčné dohody, a je taktiež podnikom aktívne pôsobiacim na trhu udeľovania licencií na pripojenie k on-line rezervačným systémom, ktorý súvisí s trhom cestovných kancelárií.

43. V nasledujúcej analýze budem skúmať právne podmienky na preukázanie zosúladenia postupu medzi podnikmi a posúdim tiež niekoľko súvisiacich otázok: údajné jednostranné správanie tretej osoby, možnosť dotknutého podniku dištancovať sa od predmetného porušenia a zlučiteľnosť príslušnej miery dokazovania so zásadou prezumpcie neviny.

1. Zosúladenie postupu medzi podnikmi

44. Súdny dvor doteraz nemal príležitosť objasniť okolnosti, za ktorých môže mať jednostranná komunikácia za následok zosúladený postup medzi adresátmi a odosielateľom.

45. Podľa ustálenej judikatúry Súdu prvého stupňa predpokladá pojem zosúladený postup existenciu kontaktov vyznačujúcich sa tým, že sú vzájomné. Táto podmienka je splnená, ak jeden konkurent odhalí svoje budúce zámery alebo správanie na trhu druhému konkurentovi, keď o to druhý konkurent požiada, alebo ak to aspoň akceptuje.[15]

46. Aj podľa môjho názoru predpokladá pojem zosúladený postup vzájomnosť. Zosúladený postup je nevyhnutne výsledkom konsenzu.[16] Miera formalizácie tohto konsenzu by však nemala podliehať príliš prísnym požiadavkám, pretože by to ohrozilo všestrannosť, ktorá je vlastná pojmu zosúladený postup.

47. Predovšetkým by mala vzájomnosť rovnako zahŕňať aj konkludentný súhlas.

48. Možnosť vyvodzovania konkludentného súhlasu a následného preukázania existencie konsenzu, ktorý sa týka skôr spolupráce než súťaže, však závisí od kontextu komunikácie.

14 — Pozri návrhy, ktoré predniesol generálny advokát Wahl vo veci AC-Treuhand/Komisia (C-194/14 P, EU:C:2015:350).

15 — Pozri rozsudky Cimenteries CBR a i./Komisia (T-25/95, T-26/95, T-30/95 až T-32/95, T-34/95 až T-39/95, T-42/95 až T-46/95, T-48/95, T-50/95 až T-65/95, T-68/95 až T-71/95, T-87/95, T-88/95, T-103/95 a T-104/95, EU:T:2000:77, bod 1849) a BPB/Komisia (T-53/03, EU:T:2008:254, body 153 a 182).

16 — Vyplýva to tiež z čisto koncepčného hľadiska, pretože „spolupráca… sa definuje ako vedomá činnosť“; pozri BLACK, O.: *Conceptual foundations of antitrust*. Cambridge, 2005, s 142.

49. Po prvé, ak podnik dostane informácie týkajúce sa nedovolenej iniciatívy a nenamieta proti nej, jeho súhlas s touto iniciatívou možno vyvodiť z absencie odpovede za predpokladu, že okolnosti sú priaznivé na vytvorenie konkludentného konsenzu. Nenamietanie nedovolenej komunikácie je trestuhodné, pretože samotná absencia reakcie bude za určitých okolností adresáta viesť k tomu, že druhá strana alebo strany sa budú domnievať, že daný adresát sa nedovolenej iniciatíve podriadil a bude konať v súlade s ňou.[17] Na vyvodenie vedomej účasti adresáta na zosúladenom postupe musí byť teda z kontextu interakcie možné usúdiť, že adresát si je vedomý skutočnosti, že konkurent bude považovať jeho mlčanie za súhlas a bude sa opierať o spoločný postup, a to aj v prípade absencie odpovede.

50. Po druhé, ak odosielateľ informácií nie je konkurentom, ale treťou osobou, takáto interakcia môže medzi konkurentmi viesť k zosúladenému postupu na horizontálnej úrovni len vtedy, ak možno usúdiť, že adresát si je vedomý skutočnosti, že informácie zaslané treťou osobou pochádzajú od konkurenta alebo sú konkurentovi taktiež minimálne oznámené.

51. Na preukázanie existencie zosúladenia postupov v situácii, aká je vo veci samej, ktorá zahŕňa nepriamu komunikáciu prostredníctvom tretej osoby, ako aj absenciu výslovnej odpovede, musí byť teda možné usúdiť z kontextu interakcie, že adresát si je vedomý skutočnosti, že nedovolená iniciatíva pochádza od konkurenta alebo bola taktiež minimálne oznámená konkurentovi alebo konkurentom, ktorí sa budú opierať o spoločný postup, a to aj v prípade absencie odpovede.

52. Vnútroštátnemu súdu prináleží zistiť, či sa táto právna analýza vzťahuje na skutkové okolnosti prejednávanej veci.

53. Predovšetkým by mal vnútroštátny súd najprv zistiť, či možno vzhľadom na neobvyklý spôsob komunikácie usudzovať, že dotknuté podniky sa oboznámili s obsahom systémového oznámenia z 27. augusta 2009.

54. V tejto súvislosti sa vnútroštátny súd pýta, či možno predpokladať, že užívatelia systému E-TURAS mali vedomosť o existencii systémového oznámenia.

55. Podotýkam, že využitie domnienok v práve hospodárskej súťaže je odôvodnené, ak je daný úsudok vysoko pravdepodobný na základe bežných skúseností a za predpokladu, že domnienka zostáva vyvrátiteľná.[18]

56. Ak vnútroštátny súd zistí, že vzhľadom na vlastnosti rezervačného systému a dĺžku trvania porušenia je vysoko pravdepodobné, že primerane pozorný a obozretný hospodársky subjekt by sa dozvedel o existencii systémového oznámenia a o súvisiacich obmedzeniach, môže tento súd taktiež dospieť k záveru, že vysoká pravdepodobnosť tohto úsudku odôvodňuje uplatnenie vyvrátiteľnej domnienky, podľa ktorej sa dotknuté cestovné kancelárie dozvedeli o nedovolenej iniciatíve 27. augusta 2009. Naďalej je však možné, že daný podnik sa o existencii systémového oznámenia z 27. augusta 2009 nedozvedel okamžite alebo, za výnimočných okolností, že sa o jeho existencii nedozvedel vôbec. V tomto prípade však bremeno vyvrátenia domnienky musí spočívať na dotknutom podniku, ktorý má najlepšie postavenie na objasnenie danej veci.

17 — Pozri v tomto zmysle rozsudok Aalborg Portland a i./Komisia (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P a C-219/00 P, EU:C:2004:6, bod 82).

18 — Pozri body 97 až 99 týchto návrhov.

57. Uplatnenie dôkazných domnienok vnútroštátnymi orgánmi je však záležitosťou vnútroštátneho práva, ibaže daná domnienka vyplýva z článku 101 ods. 1 ZFEÚ, ako ju vykladá Súdny dvor, v dôsledku čoho tvorí neoddeliteľnú súčasť uplatniteľného práva Únie. [19] Podľa môjho názoru dôkazné domnienky súvisiace so zistením, či možno usudzovať, že podnik dostal a prečítal si určitú komunikáciu, nevyplývajú z pojmu zosúladeného postupu, ako ho vykladá Súdny dvor, ani svojou podstatou nesúvisia s týmto pojmom, a preto sú tieto domnienky záležitosťou vnútroštátneho práva.

58. Vnútroštátny súd musí ďalej zistiť, či možno usudzovať, že podniky si boli vedomé skutočnosti, že informácie týkajúce sa obmedzenia výšky zliav pochádzali od ich konkurentov alebo boli ich konkurentom taktiež aspoň oznámené, a že bolo vierohodné, že títo konkurenti sa budú spoliehať na spoločný postup, a to aj v prípade absencie výslovného súhlasu.

59. Podľa môjho názoru nie je samotný spôsob komunikácie relevantný, najmä z dôvodu, že možno očakávať, že samotní účastníci zosúladeného postupu využijú možnosti, ktoré ponúka pokrok technológie. Forma komunikácie však môže byť dôležitá pri posudzovaní kontextu interakcie.

60. V tejto súvislosti nesúhlasím s názorom Komisie, že odoslanie správy prostredníctvom poľa pre informačné oznamy v rámci elektronického systému možno plne považovať za ekvivalent iných spôsobov komunikácie vo svete obchodu, akým je účasť na stretnutí alebo výmena e-mailov. Oznámenia správcu systému nepredstavujú obvyklý spôsob obchodnej komunikácie. Okrem toho podniky, ktoré používajú rovnaký elektronický systém, nie sú partnermi v obchodnom dialógu: spojenie medzi nimi je jednoznačne slabšie než spojenie medzi podnikmi, ktoré sú v kontakte prostredníctvom e-mailu alebo na základe spoločných stretnutí.

61. Zdá sa však, že v prejednávanej veci vyvažujú neobvyklú povahu daného spôsobu komunikácie iné okolnosti.

62. Systémové oznámenie z 27. augusta 2009 predstavuje jasnú správu, ktorú nemožno chápať inak, než ako iniciatívu nabádajúcu na zapojenie sa do nedovoleného postupu narúšajúceho hospodársku súťaž. Z náležitostí tohto oznámenia, ako aj zo spôsobu komunikácie možno vyvodiť, že je súbežne určené všetkým konkurentom, ktorí používajú systém E-TURAS. Iniciatíva bola obzvlášť vierohodná, pretože pochádzala od tretej osoby, ktorá ako spoločný zmluvný partner a správca spoločného rezervačného systému udržiavala spojenie so všetkými ostatnými užívateľmi systému a zároveň mala k dispozícii technické prostriedky na uskutočnenie výsledku zosúladenia postupu. Využitie týchto technických prostriedkov správcom systému je veľmi účinný uľahčujúci postup, ktorý nepriamo dokazuje existenciu zosúladenia postupu.

63. Podniky, ktoré sa dozvedeli o existencii systémového oznámenia si preto museli uvedomiť, že ak urýchlene nezareagujú, bude táto iniciatíva automaticky a okamžite zavedená vo vzťahu k všetkým užívateľom systému.

64. Okrem toho obmedzenie uvedenej hospodárskej súťaže má očividne horizontálnu povahu. Uplatnenie jednotnej maximálnej výšky zliav zo strany konkurentov vyžaduje vzájomnú dôveru a podnik by s takou iniciatívou súhlasil iba za podmienky, že rovnaké obmedzenie sa bude horizontálne vzťahovať na jeho konkurentov. Dotknuté podniky v dôsledku podriadenia sa tomuto obmedzeniu nekonajú na trhu ako konkurenčné subjekty. Žalobkyne preto podľa môjho názoru nemôžu z judikatúry Súdneho dvora čerpať pre ne výhodnú analógiu špecifickú pre vertikálne obmedzenia, podľa ktorých, ak výrobca jednostranne ukladá opatrenie obmedzujúce hospodársku súťaž, obyčajné pokračovanie obchodných vzťahov nepredstavuje konkludentný súhlas veľkoobchodníkov s týmto opatrením. [20]

19 — Pozri v tomto zmysle rozsudok T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:343, body 50 až 52).

20 — Pozri rozsudky Bayer/Komisia (T-41/96, EU:T:2000:242, bod 173) a BAI a Komisia/Bayer (C-2/01 P a C-3/01 P, EU:C:2004:2, bod 141).

65. Navyše, na rozdiel od toho, čo tvrdili žalobkyne na pojednávaní, sa vec prejednávaná pred vnútroštátnym súdom nepodobá na takzvaný *hub and spoke* zosúladený postup, ktorý zahŕňa výmenu informácií medzi konkurentmi prostredníctvom spoločného obchodného partnera vo vertikálnych vzťahoch, akými sú napríklad výmeny medzi distribútormi prostredníctvom spoločného dodávateľa. [21] Takáto nepriama výmena si žiada ďalšie posúdenie, pokiaľ ide o vnútorný postoj zúčastnených strán, pretože zverejnenie citlivých informácií o trhu medzi distribútorom a jeho dodávateľom sa môže považovať za legitímnu obchodnú praktiku. Na rozdiel od takýchto situácií sa prejednávaná vec týka správy, ktorú súbežne všetkým dotknutým podnikom oznámil ich spoločný obchodný partner a ktorú vzhľadom na jej obsah nebolo možné za žiadnych okolností považovať za súčasť legitímneho obchodného dialógu.

66. Keďže uvedené obmedzenie sa v zmysle rozsudku T-Mobile týkalo jedinečnej harmonizácie konania na trhu pri izolovanom parametri hospodárskej súťaže, jediný prípad interakcie bol zjavne dostačujúci na dosiahnutie tohto cieľa. [22]

67. Za týchto okolností, ktorých zistenie je úlohou vnútroštátneho súdu, sa podnik, ktorý mal vedomosť o existencii systémového oznámenia z 27. augusta 2009 a ktorý aj naďalej využíval systém bez toho, aby sa verejne dištancoval od nedovolenej iniciatívy alebo o nej informoval príslušné správne úrady, musí považovať za zapojeného do tejto iniciatívy, a teda za účastníka zosúladeného postupu.

68. Okrem toho, keďže dotknutý zosúladený postup predstavuje snahu o ovplyvnenie voľnej tvorby cien, jeho očividným cieľom je obmedzenie hospodárskej súťaže.

69. Nie je teda relevantné, či tento postup skutočne mal na trh protisúťažný vplyv.

70. Na rozdiel od tvrdenia niektorých žalobkýň vo veci samej je teda irelevantné, či uplatňovala dotknutá cestovná kancelária pred zavedením obmedzenia vyššiu zľavu alebo dokonca, či vôbec predala dotknutá kancelária po zavedení obmedzenia nejaké dovolenkové zájazdy prostredníctvom systému E-TURAS. Taktiež je irelevantné, že cestovné kancelárie naďalej umožňovali uplatnenie ďalších zliav pre jednotlivých klientov mimo systému E-TURAS. Uvedené obmedzenie mohlo potenciálne ovplyvniť správanie na trhu každého podniku, ktorý naďalej v príslušnom období ponúkal svoje služby na trhu prostredníctvom systému E-TURAS, čo postačuje na preukázanie jeho účasti na predmetnom porušení.

71. Domnievam sa teda, že za okolností opísaných v návrhu na začatie prejudiciálneho konania musia podniky používajúce spoločný rezervačný systém, ktoré sa dozvedeli o nedovolenej iniciatíve oznámenej v systémovom oznámení z 27. augusta 2009 a ktoré naďalej tento systém používali, niesť zodpovednosť za účasť na zosúladenom postupe.

2. Údajný jednostranný postup tretej osoby

72. Niekoľko žalobkýň vo veci samej vo svojich písomných vyjadreniach tvrdí, že údajné protisúťažné obmedzenie je výsledkom jednostranného postupu spoločnosti Eturas.

21 — Pozri ODUDU, O.: Indirect information exchange: the constituent elements of hub and spoke collusion. In: *European Competition Journal*. Zv. 7, č. 2, s. 205.

22 — Pozri bod 35 týchto návrhov.

73. Priznávam, že v prípade nedovolenej iniciatívy oznámenej treťou osobou, ktorá je taktiež podnikom aktívne pôsobiacim na súvisiacom trhu, by nemala byť vylúčená možnosť pripísať výsledné obmedzenie jednostrannému postupu tejto tretej osoby. Podľa môjho názoru by takýto prípad mohol nastať, ak by sa samotná nedovolená iniciatíva, ako aj postupy súvisiace s jej vykonávaním mohli pripísať výlučne tejto tretej osobe, ktorá konala vo svojom vlastnom záujme. [23]

74. Zdá sa však, že v prejednávanej veci nemá takéto tvrdenie oporu v skutkových okolnostiach uvedených v uznesení vnútroštátneho súdu.

75. Hoci sa prejudiciálna otázka týka iba technického obmedzenia, ktoré spoločnosť Eturas zaviedla 27. augusta 2009, a súvisiaceho systémového oznámenia, z návrhu na začatie prejudiciálneho konania vyplýva, že týmto postupom predchádzala predbežná komunikácia medzi spoločnosťou Eturas a aspoň niektorými z dotknutých podnikov.

76. Po prvé systémové oznámenie z 27. augusta 2009 výslovne odkazuje na „vyjadrenia, návrhy a priania… vyjadrené cestovnými kanceláriami“ ako na dôvod postupu spoločnosti Eturas. Po druhé z návrhu na začatie prejudiciálneho konania vyplýva, že pred zavedením obmedzenia výšky zliav poslala spoločnosť Eturas niekoľkým cestovným kanceláriám e-mail so žiadosťou, aby hlasovali o všeobecnom znížení sadzieb zliav, ako aj o konkrétnej vhodnej výške zliav, hoci, okrem jednej spoločnosti, neexistuje žiadny dôkaz o tom, či dotknuté cestovné kancelárie dostali alebo odpovedali na tento e-mail. Po tretie riaditeľ spoločnosti Eturas vypovedal, že uskutočnil prieskum týkajúci sa základnej zľavy na on-line rezervácie, hoci neskôr svoju výpoveď zmenil.

77. Podotýkam, že veľmi dôležitou okolnosťou v prípadoch týkajúcich sa utajených postupov narúšajúcich hospodársku súťaž je celkový pohľad na dôkazy. Dôkazy, o ktoré sa správny orgán opiera s cieľom preukázať existenciu porušenia článku 101 ods. 1 ZFEÚ, by sa nikdy nemali posudzovať jednotlivo, ale vždy vo vzájomnej súvislosti. [24]

78. Napriek tomu teda, že sú dôkazy o predbežnej komunikácii medzi cestovnými kanceláriami a spoločnosťou Eturas útržkovité a niektoré z nich sú vo forme indícií, nemožno ich úplne vynechať z celého súboru dôkazov dôležitých pre preukázanie porušenia.

79. Okrem toho, hoci žalobkyne vo veci samej na pojednávaní predložili alternatívne vysvetlenie postupu spoločnosti Eturas, a to, že spoločnosť Eturas sa snažila udržať atraktívnosť daného systému pre niekoľko veľkých cestovných kancelárií, toto vysvetlenie nevylučuje tvrdenie, ktoré naznačujú dôkazy v spise vnútroštátneho súdu, a to, že predmetná iniciatíva pochádzala od samotných cestovných kancelárií a spoločnosť Eturas konala iba ako predĺžená ruka členov tohto kartelu.

80. Dokonca ani predpoklad, že spoločný obchodný partner, ktorý uľahčil vznik kartelu, konal z vlastnej iniciatívy v snahe posilniť vernosť svojich klientov tým, že sa im snažil zabezpečiť väčší zisk prostredníctvom obmedzenia hospodárskej súťaže, by nevylúčil zodpovednosť členov kartelu, ktorí konkludentne túto nedovolenú iniciatívu schválili.

23 — Uvediem príklad: ak sa správca on-line rezervácií rozhodol obmedziť podmienky stanovovania cien pre podniky používajúce daný systém, pričom koná výlučne vo svojom vlastnom záujme, napríklad, s cieľom maximalizovať úroveň svojich výnosov z provízií alebo obmedziť konkurenciu na trhu rezervačných systémov, tak by som len ťažko dospel k záveru, že užívatelia systému sa podieľali na horizontálnom zosúladenom postupe len z dôvodu, že tomuto obmedzeniu nenamietali. Takýto hypotetický postup by sa podľa môjho názoru musel preskúmať ako rad vertikálnych dohôd alebo ako jednostranný postup potenciálne patriaci do pôsobnosti článku 102 ZFEÚ.

24 — Pozri v tomto zmysle rozsudok Imperial Chemical Industries/Komisia (48/69, EU:C:1972:70, bod 68) a návrhy, ktoré predniesol generálny advokát Vesterdorf vo veci Rhône-Poulenc/Komisia (T-1/89, EU:T:1991:38, s. 954).

81. V prejednávanej veci by teda predpoklad, že spoločnosť Eturas konala z vlastnej iniciatívy s cieľom zabezpečiť vernosť cestovných kancelárií používajúcich systém E-TURAS, nevylučoval existenciu zosúladeného postupu medzi týmito cestovnými kanceláriami, pretože – aj v zmysle tohto alternatívneho vysvetlenia – by bol postup spoločnosti Eturas motivovaný záujmami jej klientov, ktorí konkludentne uvedenú iniciatívu schválili.

3. Dištancovanie sa od zosúladeného postupu

82. Súvisiaca otázka sa týka možnosti dotknutých podnikov dištancovať sa od predmetného porušenia.

83. Podľa ustálenej judikatúry stačí, aby správny orgán preukázal, že sa dotknutý podnik zúčastnil na stretnutiach, na ktorých boli uzavreté protisúťažné dohody, bez toho, aby voči nim namietal, čím sa dostatočne preukáže jeho účasť na karteli. Tomuto podniku potom prináleží, aby predložil dôkazy, ktorými preukáže, že jeho účasť na uvedených stretnutiach nemala nijaký protisúťažný cieľ, a to tým, že dokáže, že svojim konkurentom oznámil, že jeho účasť na týchto stretnutiach má odlišnú povahu než ich. [25]

84. Dôvodom tohto pravidla je skutočnosť, že podnik svojou účasťou na takomto stretnutí bez verejného dištancovania sa od jeho obsahu umožnil ostatným účastníkom domnievať sa, že súhlasí s jeho výsledkom a že sa mu podriadi. Strana, ktorá mlčky schvaľuje protiprávnu iniciatívu bez toho, aby sa verejne dištancovala od jej obsahu alebo o nej informovala príslušné správne orgány, účinne podporuje trvanie daného porušenia a ohrozuje jeho odhalenie. Takáto podpora predstavuje pasívny spôsob účasti na porušení, a je teda spôsobilá založiť zodpovednosť podniku. [26]

85. Skutočnosť, že podnik neplní výsledky stretnutí, ho nemôže zbaviť jeho zodpovednosti, ibaže sa verejne dištancoval od ich obsahu. Okrem toho postavenie podniku v rámci kartelu nie je relevantné pri vyvodení jeho zodpovednosti a zohľadňovať sa musí iba pri posudzovaní závažnosti porušenia, pokiaľ ide o stanovenie výšky pokuty. [27]

86. Uvedenú judikatúru, hoci sa primárne týka neúmyselnej účasti na tajnom stretnutí, možno podľa môjho názoru užitočne použiť na okolnosti prejednávanej veci.

87. Podnik používajúci on-line rezervačný systém, ktorý predstavuje základ protisúťažného postupu, teda môže s cieľom dištancovať sa od tohto postupu účinne využiť dve možnosti vyplývajúce z judikatúry Súdneho dvora: môže sa verejne dištancovať od obsahu nedovolenej iniciatívy alebo o nej môže informovať príslušné správne orgány.

88. Podotýkam, že by bolo zjavne neprimerané požadovať, aby podnik vyjadril svoj nesúhlas voči všetkým účastníkom zosúladeného postupu. Predovšetkým je vzhľadom na okolnosti prejednávanej veci celkom možné, že totožnosť dotknutých konkurentov nemohla byť okamžite známa. Niektoré žalobkyne vo veci samej tvrdili, že nepoznali totožnosť ostatných užívateľov systému E-TURAS.

89. Nesúhlas však musí byť vyjadrený verejne, akýmkoľvek spôsobom primerane dostupným dotknutému podniku, to znamená, že minimálne o ňom treba informovať správcu systému, ktorý oznámil predmetné obmedzenie a ďalšie spoločnosti, ktorých totožnosť môže byť známa.

25 — Pozri rozsudky Komisia/Anic Partecipazioni (C-49/92 P, EU:C:1999:356, bod 96) a Aalborg Portland a i./Komisia (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P a C-219/00 P, EU:C:2004:6, bod 81).

26 — Pozri rozsudok Aalborg Portland a i./Komisia (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P a C-219/00 P, EU:C:2004:6, body 82 a 84).

27 — Pozri rozsudok Aalborg Portland a i./Komisia (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P a C-219/00 P, EU:C:2004:6, body 85 a 86).

90. Dotknutý podnik musí s dostatočnou jasnosťou vyjadriť svoj nesúhlas s danou iniciatívou, ako aj svoj úmysel nezúčastniť sa daného postupu. Nepostačuje teda, ak dotknutý podnik napríklad ignoruje príslušnú komunikáciu alebo nariadi svojim vlastným zamestnancom, aby nepostupovali v súlade s predmetným postupom. Taktiež by nepostačovalo namietanie tohto postupu len prostredníctvom správania sa na trhu, teda napríklad, ako navrhovali niektoré žalobkyne v prejednávanej veci, poskytovaním individuálnych zliav s cieľom vyvážiť všeobecné obmedzenie. Bez vyjadrenia verejného nesúhlasu by bolo v podstate ťažké odlíšiť takéto správanie od obyčajného podvádzania ostatných členov kartelu.

91. Na druhej strane, a na rozdiel od názoru, ktorý na pojednávaní predniesla Rada pre hospodársku súťaž, nemožno požiadavku vyjadrenia nesúhlasu rozšíriť na povinnosť opustiť on-line rezervačný systém.

92. Súhlasím s tým, že dotknutý podnik by mal nielen prejaviť svoj nesúhlas, ale musí tiež zaujať nezávislé správanie na trhu. Verejné dištancovanie sa v prejednávanej veci zahŕňa požiadavku použitia všetkých primeraných prostriedkov s cieľom neuplatnenia predmetného obmedzenia, napríklad informovanie klientov prostredníctvom svojej webovej stránky, a ak tieto prostriedky nie sú účinné, treba informovať príslušné správne orgány. V rámci tejto povinnosti však nemožno požadovať ukončenie obchodných vzťahov so spoločnosťou Eturas, pretože by to mohlo prerušiť prístup cestovnej kancelárie k inak legálnemu distribučnému kanálu.

93. Napokon nesúhlas musí byť vyjadrený urýchlene, v každom prípade v primeranej lehote po nadobudnutí vedomosti o nedovolenej iniciatíve. Pokiaľ v primeranej lehote vyjadrený nebude, zodpovednosť podniku vznikne od okamihu, keď nadobudol alebo sa predpokladá, že nadobudol vedomosť o tejto iniciatíve.

4. Miera dokazovania a prezumpcia neviny

94. Vzhľadom na pochybnosti vyjadrené vnútroštátnym súdom by som rád uviedol niekoľko záverečných poznámok, pokiaľ ide o zlučiteľnosť miery dokazovania, ktorá sa vyžaduje na preukázanie zosúladeného postupu, so zásadou prezumpcie neviny.

95. Podľa ustálenej judikatúry Súdneho dvora sa zásada prezumpcie neviny, teraz zakotvená v článku 48 ods. 1 Charty základných práv Európskej únie, uplatňuje na konania týkajúce sa porušenia pravidiel hospodárskej súťaže uplatniteľných na podniky. [28]

96. V rámci systému verejného presadzovania práva hospodárskej súťaže EÚ prináleží Komisii, aby predložila dôkazy, ktoré z právneho hľadiska dostatočne preukážu existenciu okolností spôsobujúcich porušenie článku 101 ods. 1 ZFEÚ. Komisia musí v tejto súvislosti predložiť presné a súhlasné dôkazy. [29] Akákoľvek pochybnosť na strane príslušného súdu musí byť v prospech podniku, ktorému bolo určené rozhodnutie konštatujúce porušenie. [30]

97. Zásada prezumpcie neviny však nevylučuje uplatnenie vyvrátiteľných domnienok v práve hospodárskej súťaže. [31]

28 — Pozri v tomto zmysle rozsudky Hüls/Komisia (C-199/92 P, EU:C:1999:358, body 149 a 150) a Montecatini/Komisia (C-235/92 P, EU:C:1999:362, body 175 a 176).

29 — Pozri rozsudky Baustahlgewebe/Komisia (C-185/95 P, EU:C:1998:608, bod 58), BAI a Komisia/Bayer (C-2/01 P a C-3/01 P, EU:C:2004:2, bod 62) a E.ON Energie/Komisia (C-89/11 P, EU:C:2012:738, body 72 a 73).

30 — Pozri rozsudok E.ON Energie/Komisia (C-89/11 P, EU:C:2012:738, bod 72).

31 — Pre viac informácií o analýze použitia týchto domnienok v práve hospodárskej súťaže pozri návrhy, ktoré predniesla generálna advokátka Kokott vo veci T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:110, body 89 až 93).

98. Príklady takýchto domnienok zahŕňajú „domnienku Anic“ alebo domnienku, podľa ktorej má materská spoločnosť rozhodujúci vplyv na obchodnú politiku jej dcérskej spoločnosti, na ktorej základnom imaní má 100 % podiel. [32] Súdny dvor taktiež rozhodol, že ak Komisia mohla preukázať, že podnik sa zúčastnil na stretnutiach medzi podnikmi, ktorých povaha bola zjavne v rozpore s pravidlami hospodárskej súťaže, tento podnik musí objasniť obsah týchto stretnutí inak a vyvrátiť zistenia Komisie. [33]

99. Tieto domnienky nepresúvajú dôkazné bremeno na adresáta rozhodnutia orgánu hospodárskej súťaže. Umožňujú tomuto orgánu dospieť k určitému záveru využitím bežných skúseností. [34] Vyplývajúci *prima facie* záver možno vyvrátiť dôkazom o opaku, inak sa tento záver bude považovať za dostačujúci na unesenie dôkazného bremena, ktoré naďalej spočíva na správnom orgáne. Využitie týchto domnienok je navyše odôvodnené nevyhnutnosťou zabezpečiť potrebný účinok pravidiel hospodárskej súťaže EÚ, pretože bez nich by v praxi mohlo byť vykonanie dôkazu o porušení nadmerne ťažké alebo nemožné.

100. Pokiaľ tieto domnienky vyplývajú z článku 101 ods. 1 ZFEÚ, ako ich vykladá Súdny dvor, a v dôsledku toho tvoria neoddeliteľnú súčasť uplatniteľného práva Únie, tak nepatria do pôsobnosti zásady vnútroštátnej procesnej autonómie, [35] a preto zaväzujú vnútroštátne orgány pri uplatňovaní pravidiel Únie o hospodárskej súťaži. [36]

101. Rada pre hospodársku súťaž a vnútroštátny súd môžu v prejednávanej veci bez toho, aby porušili zásadu prezumpcie neviny, rovnako vyvodiť, že podnik, ktorý sa dozvedel o systémovom oznámení z 27. augusta 2009 a naďalej využíva systém E-TURAS, sa konkludentne zapojil do tejto nedovolenej iniciatívy. Dotknutému podniku prináleží, aby predložil dôkazy o tom, že s touto iniciatívou prejavil nesúhlas, alebo aby preukázal, že zosúladenie postupu nemalo možnosť ovplyvniť jeho správanie na trhu.

102. Vyvodením tohto záveru správny orgán alebo vnútroštátny súd nepresúva dôkazné bremeno v rozpore s právami na obhajobu ani nezruší prezumpciu neviny.

IV – Návrh

103. Na základe všetkých vyššie uvedených dôvodov navrhujem, aby Súdny dvor v odpovedi na otázky položené Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas rozhodol takto:

Článok 101 ods. 1 ZFEÚ treba vykladať v tom zmysle, že pojem zosúladený postup sa vzťahuje na situáciu, keď niekoľko cestovných kancelárií používa spoločný on-line cestovný rezervačný systém a správca tohto systému prostredníctvom oznámenia informuje jeho užívateľov, že na základe návrhov a prianí dotknutých podnikov sa zľavy uplatniteľné pre klientov obmedzia na jednotnú maximálnu výšku, pričom za týmto oznámením nasleduje technické obmedzenie možnosti stanovenia výšky zliav, ktorú mali užívatelia systému k dispozícii. Podniky, ktoré sa dozvedia o tejto nedovolenej iniciatíve a naďalej využívajú daný systém bez toho, aby sa verejne dištancovali od tejto iniciatívy alebo aby o nej informovali príslušné správne orgány, sú zodpovedné za účasť na takomto zosúladenom postupe.

32 — Pozri bod 33 týchto návrhov a rozsudok Akzo Nobel a i./Komisia (C-97/08 P, EU:C:2009:536, bod 60).

33 — Pozri rozsudky Aalborg Portland a i./Komisia (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P a C-219/00 P, EU:C:2004:6, bod 87) a E.ON Energie/Komisia (C-89/11 P, EU:C:2012:738, bod 75).

34 — Pozri návrhy, ktoré predniesla generálna advokátka Kokott vo veci T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:110, bod 89) a vo veci Akzo Nobel a i./Komisia (C-97/08 P, EU:C:2009:262, bod 72).

35 — Podotýkam, že možno tvrdiť, že vnútroštátne orgány uplatňujúce články 101 ZFEÚ a 102 ZFEÚ sú vo všeobecnosti viazané judikatúrou Súdneho dvora, ktorá sa týka procesných záruk súvisiacich s právom na obhajobu v rámci presadzovania práva hospodárskej súťaže. Pozri KOWALIK-BAŃCZYK, K.: *Prawo do obrony w unijnych postępowaniach antymonopolowych*. Warszawa, 2012, s. 546.

36 — Pozri v tomto zmysle rozsudok T-Mobile Netherlands a i. (C-8/08, EU:C:2009:343, body 50 až 52).